

TERMELÉSI DEMOKRÁCIA ÉS DÖNTNÖKI ÖNKÉNY

BIZÁM LENKE

Mi semmi „magánügyet” nem ismerünk el, számunkra a gazdaság területén *minden közjogi, és nem magánjogi.*

(Lenin Művei, 36, 574.)

A döntés joga a kollektív tanácskozás kötelezettsége nélkül — *önként*, amely a mi viszonyaink között nemcsak törvénytelen, hanem minden megnyilvánulásában *reakciós*, mivelhogy voltaképp nem más, mint a modern köztulajdon sajátos visszavétele. Lényegileg *retrográd* tendencia és gyakorlat, amely a köztulajdonon belül *anakronisztikus* magánszférákat teremt, és ezzel a szocialista termelési viszonyok közé az *anarchia* elemét csempészi vissza.

Mechanizmusának durva sémái könnyen átláthatók.

Kiindulópontját nevezhetjük egyelőre *szubjektívisztikusan kisajátított* döntési jognak, amelynek alapján az effajta magatartásmód képviselője — mind az áttekintést, mind a célkitűzést illetően — eleve lemond a termelésirányítás részmozzanatainak sokoldalú és valóságos (eszmezsere-folyamatokban történő) összehangolásáról. Épp azt nem vállalja tehát, ami az adott munkamegosztásban voltaképpeni szerepe volna: az irányítást, mint *produktív szervezést*. Lemond azon közvetettségek megteremtéséről, melyek által az alakító egyéni ügyesség, kezdeményező- és szervezőképesség a társadalmi termelőfolyamatnak valóban *szerves* mozzanatává tehető. Pontosan az anarchia kiküszöbölésének feladatát hagyja tehát gazdátlanul — és már az adott termelőegységen belül. Már itt elmulasztja a célkitűzés tényleges konkretizálását, valóságos meghatározottságainak összességéből való kialakítását, s ezzel — akarja, nem akarja — elindít egy szubjektívisztikus láncreakciót. A tévedések (a szükséglet, kapacitás, minőség stb., stb. valóságától való eltérések) osztódással-szaporodását indítja el: a pusztán fiktív koordináció a döntés illúzióját s az illuzórikus döntés a meg nem felelő intézkedéseket.

A szubjektívisztikus eljárás mód objektív végeredménye, hogy már az adott egységen belül sem képes megvalósulni a célkitűzés valóságos koherenciája és így a termelőfolyamat valóságos organikus egysége sem. Mindezt pedig az adott termelőhely egy olyan korszakban szenved el, amikor a termelőerők továbbfejlődésének objektív feltétele, hogy alanya a mechanizmusnak immáron ne alkatrészévé, hanem ellenőrzőjévé-programozójává, sőt egyre inkább *csak* tervezőjévé legyen. Olyan történelmi időpontban tehát, amikor az egyén sokoldalú áttekintő- és szervezőképessége a termelőtevékenység mind döntőbb mozzanatává lesz — és e képesség össztársadalmi érdekű mozgósítása és konkretizálása humánus korkövetelménnyé.

Ennek az újfajta szubjektum-objektum viszonynak a szocializmus azért objektív történelmi megfelelője, mert — a modern köztulajdon alapzatán — potenciálisan egyedül alkalmas e követelmény megvalósítására. Objektív lehetőségeit tekintve egyedül képes arra, hogy az emberi alkotóerőt társadalmi

méretben mint azonos érdekű tulajdonosokét mozgósítsa, és az egyének cselekvőképességét az ő saját osztályadalmi célkitűzésük szerves mozzanatává tegye.

A tárgyalt esetben viszont pusztán egy döntőképp „képviselt közcélkitűzés”, egy képzeletileg kipótolt hézagosság, egy fikció lesz az osztályadalmi célkitűzés szerves mozzanatává, azaz — vonatkozásainak arányában — szervezőségének bomlasztójává. A „magánügygyé” tett döntés most már ebben a nagyságrendben hoz létre a szükséglet, kapacitás, minőség stb., stb., realizásától való eltérésgörbéket, pusztán fiktív koordinációt, további illuzórikus döntéseket és meg nem felelő intézkedéseket.

Ezért azután elszabadult dologi hatalomként működik, s mozog a köztulajdon „fenti” és „lenti” szféráiban — oda-vissza.

Az osztályadalmi célkitűzés ugyanis az állami terv formájában törvényerejűvé, és a vonatkozó egységek viszonylatában kötelező terv- és teljesítési mutatókká lesz. Ezekkel szemben most már abban a mértékben bizonyul dologi hatalomnak (csakis a „hüro” és nem a termelés potenciájának) „visszafele” is, amilyenben azzá tették „odafelé”. (Az alap elsődlegességét ebben a paradox formában is igazolván. Pontosan azt tehát, hogy nem a bürokrácia termeli ki a gazdasági önkényt, hanem megfordítva: a gazdasági bürokratikusát — és azután természetesen egymást, folytonos kölcsönhatásban. Mint ahogyan eredendően mindig is az alap önkénye teremtette a felépítmény önkényét a történelem során, a legkülönbözőbb korokban és a legváltozatosabb formákban: a termelés elszigetelt „ázsiai” önkényének despotiáitól kezdve monopol-szervezettségének monopolgengjeiig.)

Így hát példánkban az önkényeskedő vezető az önálló gondolkodásról és cselekvése valóságos, konkrét mozgásteréről mindenekelőtt maga mondott le, de — összekötői, közvetítői szerepéből kilépvén — nemcsak a maga, hanem mindjárt a „darab” többi szereplője, az osztályadalom nevében is. Önkénye alkotását az anyagi élet valóságos termelőfolyamatába mintegy „belevetette” — „nehéz kő” gyanánt, amely most már „ki tudja, hol áll meg?”

Az önkény mércéje ugyanis ekképp „külsővé” lett, és bumerángxént vissza is pattan: külső meghatározottsággá válik afelett is, aki annak idején elhajította. Ehhez a felnagyított érvényű szubjektív mércéhez — mint dologi meghatározottsághoz — kénytelen most már hozzáigazítani a rábízott egység egészének termelőfolyamatát ugyanazon döntőképp is, aki töredékelemekből fikcióegésszé korábban összemontírozta — és most éppen bővített újratermeléséhez lát hozzá; ti. e hozzáigazítási kényszer következményeként. A termelőfolyamatot — már az adott egységen belül — a periodikus „válságok” szaggatottságává emiatt változtatja át: hó-, negyedév-, év-, tervidőszakvégi „hajrák”, időnkénti kényszerű „leállások”, „túl-” és „alultervezések”, a valóságosak helyetti álszerkezetek és szerkezet-„montázsok” stb., stb. formájában.

A termelés normális ütemének e folytonos megzavarása, erőinek folytonos, sokszerszű átszerveztetése révén az eltérésgörbék továbbhalmozódnak — belül és kívül is. És miközben a különböző részmozzanatok nemilleszkedésének apróbb s nagyobb válságait „bilaterálisan” is egyre tovább termelik (be nem tartott határidők, ingatag tartógerendák, anyátlan csavarok stb., stb. formájában), bizonyos idő után eléri azt a szintet, hogy hézagaik nyilvánvalósága lesz most már osztályadalmi méretűvé. A gyakorlat spontán kritikája a célkitűzés fiktív elemei fölött érvényesül: a fikciót a társadalmi felhalmozás valóságos, nagymérvű hiányaként mutatja meg. A beruházások ciklikus „válságai” így állnak be, s következményükként — immáron osztályadalmi méreteken

való — bővített újratermelésük is: a termelőorganizmus normális életütemének ciklikus „sokkolása”, össztársadalmi szervezethez való gyöngítése.

Az egykori túltermelési válságok helyére ily módon lép itt egy sajátos „hiányválság”, mely a modern köztulajdonnal szembeni, anakronisztikus jellegére már csak azáltal is azonnal rávilágít, hogy voltaképp a prekapitalista elszigeteltség anarchiájának szükségszerűsége, jellegzetes elemi csapása. Társadalmilag „kitermelt” csapásként is ezt az elemi lényegét őrzi. Azt ti., hogy valóban meghódítatlan természet: eszközhiány — a szónak nemcsak átvitt, hanem közvetlen értelmében is. És így, persze, nem egy nemlétező termékfelesleget, hanem — akárcsak eredeti formáiban — szintén a közvagyonot fogyasztja.

Mivel azonban a szocializmus mégiscsak modern termelőszervezet, és így felhalmozásának nagyságrendje összehasonlíthatatlan mértékben meghaladja ama régi közösségeket, másrészt állama nem pusztán „jóléti”, hanem valóban jóléti állam, nem zuhan éhínségbe, de nem alkalmazhatja a tőkés gazdaság ilyenkor szokásos védekező mechanizmusait sem. Még csak nem is gondolhat arra, hogy a nehézségek költségeit a dolgozókkal vagy azok egy részével (esetleg valamely nemzeti kisebbséggel, vagy pláne, más népek valamiféle formájú megsarcolásával) fizettesse meg. Közvetlenül azonban mégiscsak össztársadalmi méretekben kell elszenvedtetnie a bajt: termelőerői (s ezzel életszínvonal-emelkedése) fejlődésütemének kényszerű lelassításával fizet.

Mindezt tekintetbe véve, úgy fest a dolog, mintha (1) a termelési anarchia vírusa a szocialista gazdaságba — mintegy a „kiskapukon” át — a termelés össztársadalmi szervezethez szemben most közvetlenül egységein át oltódna be; mintha (2) a természeti erők és a fellelőpiac objektív kiszámíthatatlansága helyett most a termelésvezető szubjektív beszámíthatatlansága válnék legyőzhetetlen elemi tényezővé; mintha (3) éppenséggel a célkitűzés össztársadalmi immanenciájának követelménye válnék itt transzcendens meghatározottsággá, „a szocializmus „kibékíthetetlen önellentmondásává”.

A következőkben megkíséreljük néhány aspektusból felvázolni, miféle valóságos törvényszerűségek ütközése rejlik e mögött az *objektív látszat* mögött.

Nem közvetlenül kommunista módon, hanem „kerülővel és óvatosan” ... (minden nagy politikai fordulat után hosszú időre van szükség a „megemésztéshez”, az „elsajátításhoz”, az oktatáshoz, a durva, félkész első építmény befejezéséhez).

(Lenin Művei, 36, 562.)

A köztulajdon valóságos tervezőapparátusa a „köz” — mivelhogy „ő” a tulajdonos, és a történelem során mindig is a valóságos tulajdonosság arányában döntöttek termelőeszköz és termék elosztásának módja fölött. A fiktív össztársadalmi terv tehát akkor és annyiban fiktív, amikor és amennyiben nem a valóságos tulajdonos terve.

A köztulajdonosság azonban csak intézményeiben tárgyasulhat közvetlen általánosságként, a gazdaságban sosem, illetve, ha ebben a közvetlenségben hatol be a gazdaságba, akkor — ugyancsak a történelem tanúsága szerint — éppenséggel maga az önkény. Egy valóságos köztervezés csakis az anyagi terület valóságos gazdagságát átfogó módon, mindig magasabb szintű konkretizálásának formájában tárgyasulhat.

A köztulajdonná változtatott tőke azonban — mint arra Marx a korabeli utópiák és Lenin a szocialista forradalmat közvetlenül követő gyakorlat elemzése alapján már rámutatott — kisajátításának aktusa után még igen nagy hajlandóságot mutat pusztán intézményesített, elvont jellegének megőrzésére. Közhely, hogy e „hajlandósága” kezdetben a volt tulajdonosok szabotázsával szembeni védekezés kényszerűségéből, s később még hosszú ideig anyagilag elégtelen voltából fakad. Ugyancsak közhely, hogy elosztásának ez utóbbiból következő, további egyenlőtlensége teszi történelmileg objektíve szükségessé a szocialista szakaszt.

Ez az egyenlőtlenség azonban ugyanakkor a szocializmusnak éppenséggel legkommunisztikusabb mozzanata. És ez az, ami már korántsem (Marx, Engels és Lenin idevonatkozó felismerései ellenére sem) közhely, sőt általában ezt szokás „leküzdendő kerülőútnak” tekinteni, holott kiküzdött vívmány. Vívmány jellege abban áll, hogy az objektum merő birtok-, illetve tulajdonjoga helyett a történelemben először most teszi egy tényleges gazdagság és nem egy kényszerítő szűkösség alapján a *termelőeszközök elosztásának mércéjévé a tárgyasító emberi képességet*, kerülőút jellege pedig abban, hogy ezt egy ideig még a termékeltosztás mércéjévé is kell tennie. Az előbbi megvalósulásának folyamata azonban ugyanakkor az utóbbi kiküszöbölésének folyamata is — miután egyúttal a köztulajdon konkretizálását, konkrét gyarapítását is jelenti.

A köztulajdon elvonása és egyéni elajándékozása között feszülő ellentmondás ilyenformán a szocializmus valóságos, termékeny, fejlődést előrehajtó ellentmondása. Olyan egyenlőtlenség, amely az anyagi gazdagság alapfeltételeként követeli meg egy valóságos egyenlőség (demokratizmus) érvényesülését; *a részesedést a tevékeny hozzájárulás, s a hozzájárulást a hozzáértés arányában való döntés függvényévé teszi:* folytonosan egymáshoz közelíti, s ugyanakkor egyre szélesíti a termelőeszközökben és a termékekben való részesedés jogát.

A kommunizmus e valóságos kerülőútja gyakorlatilag olymódon bizonyul a *legrövidebb* útnak, hogy az ember társadalmi önelsajátításának tényleges előiskolája. Amilyen fokozatban lesz ugyanis hozzájárulása aránya a termékben való, és hozzáértése aránya a döntésben való részesedésének arányává, ugyanolyan fokozatban növekszik a termelőegyenlőtlenségi képessége is — ami természetesen megint hozzáértése-hozzájárulása-részesedése arányát fokozza, és így tovább.

Az áttekintőképesség ilyen fokozódása előbb a konkrét termelőfolyamat, majd a termelőegység (üzem), majd az üzemmel érintkező más üzemek nagyságrendjében és az érintkezési pontoknak megfelelően mehet végbe. Így a „rossz” specializálódás (a szakosodás barbarizmusa), a termelés és szervezés, a *csak* elmélyülő, illetve *csak* áttekintő munkába való, életre szóló beskatulyázás kiküszöbölődik. Az ily módon kifejlesztett áttekintés azonban ugyanakkor nem egyéb, mint viszonylatok (emberek tárgyasítói, tárgyakkal közvetített viszonylatainak) mind mélyebb és szélesebb áttekintése, a bennük való, többkiterjedésű tájékozódóképesség. Ez viszont már a közösségnek, mint reális, anyagi közösségnek és valóságos viszonylatainak, szerkezetének és mozgásának áttekintése és a tevékenység tárgyává tétele: politika.

A termelő teleológia fokozódó társadalmiasodása tehát egyet jelent az emberi viszonyok társadalmi elajándékozásával, gazdaság és politika kettősségének megszüntetésével is. Olyan folyamat tehát, amelyben az emberi képesség tényleges (és nem nagyobb, de nem is kisebb) rádiusza az egyén valóságos társadalmi akciórádiusává lehet.

„... egyedül vagyunk, mi hú-
zunk, holott arra volna szükség,
hogy minket húzzanak ...”
(Lenin Művei, 36, 597.)

Még vázlatosan sem szükséges tovább követnünk e (voltaképp Marx, Engels és Lenin által megrajzolt) folyamatot ahhoz, hogy világosan lássuk: a példánkban bemutatott döntőnkí önkény a köztulajdonnak éppenséggel dologi közvetlenségében való megőrzése és valóságos közcselekvésként való tagadása, a szükséges kerülőút kikerülése és szükségtelen zsákutcióba terelgetése. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az effajta vezető a köztulajdont nem mint a közösség, hanem mint „az” állam tulajdonát fogja fel, önmagát pedig mint „az” állam képviselőjét és nem mint termelő tulajdonost.

Mindennek paradox következménye most már a köztulajdonon belüli irányítószerep olyan (tudatos—nemtudatos) félreértelmezése, amelynek alapján önmagát a rábizott termelőegység vonatkozásában nemcsak egyszemélyi felölös vezetőnek, hanem egyszemélyi (voltaképp egyetlen) „köztulajdonosnak” is tekinti, és ilyen jogcímen egyszemélyi (voltaképp egyetlen) „közcéltitűzőnek” — amiből azonban igen hamar az kerekedik ki, hogy egyszemélyi (voltaképp egyetlen) „közérdeknek” is.

Ezzel azonban köztulajdonosi minőségének és — lehetőségéhez mérten — a köztulajdonnak is nyakára hág.

Az első lépést ehhez máris megtette azáltal, hogy vállalt feladatát dekonkretizálta. E lépéssel ugyanis nemcsak egyszerűen *munkahelyét* hagyta üresen, hanem a maga részéről mindjárt el is torzította a szocialista tulajdonviszonyt: a köztulajdon rábizott termelőegységét el nem végzett munka utáni járandóság forrásává tette, *járadéka tőkéjévé* — és a köztulajdon *járadékosává, élősdijévé* önmagát. Hogyan termeli mármost tovább ezt az élődsiséget szintén bővítetten?

Tárgyasító (termelő) képességének eleve használaton kívül helyezésével az effajta vezetőnek előbb-utóbb nemcsak a maga vonatkozásában, hanem mindenféle vonatkozásban le kell mondania a tárgyas mérce használatáról. Konkrét termelőképessége tárgyas bizonyítékainak szükségszerű hiánya miatt ugyanis egyre inkább pusztá „státusza” személyi biztosítékait kell megteremtenie. Következésképp egyre kevésbé kerülheti el, hogy munkatársai kiválasztásánál e „statuális” tényezőket a produktívak elé ne helyezze. A tárgyas termelő közösség helyett a személyi biztosítékok kölcsönösségét ily módon hozza létre; „a tevékenységeknek és képességeknek magában a termelésben végbe-
menő cseréje” helyett egyfajta, kizárólag személyekre koncentráló, kölcsönös „segélycsere”-viszonyt.

Előbb csak oly módon, hogy önigazolása kényszerűségétől hajtva, pusztán a saját döntési szférájához legközelebb eső hatáskörök személyi állományát jelöli ki a „statuális” mérce — a saját személyéhez és nem a termelés tárgyához való viszony — alapján. Az adott egységen belül ezáltal teszi mindenkélt az irányításban való részvétel (részesedés) feltételévé a rossz irányítással szembeni kritikátlan viszonyt: az áttekintő „státusz” elnyerésének kritériumává az áttekintés valóságos feladatáról való lemondást. És többet akár már ne is tegyen, mivel a munka dekonkretizálása — e bővített újratermelése után — most már „magától is” tovább bővül. Hiszen következményeként voltaképp egyre csak „dekonkretizálódik”, össztársadalmi szempontból mind selejtesebbé válik a termék is — és ennek arányában lesz a rossz irányítás „bűnjelévé”, s ezzel fokozódik kendőzésének szükséglete.

Könnyű átlátni, miként gyűrűzik ezután a szubjektivisztikus láncreakció szinte automatikusan egyre tovább és tovább. „Lefelé” is — a legkisebb termelőegységig, és „kifelé” is — a „szakmai” érintkezési pontokon át, s ennek következményeként az adott területen a termelés helyett mindinkább a státuszvédelem lesz *szervezetté*, s mind fokozottabban ennek függvényévé a termelés tagolása, a termelők különböző munkaviszonyok alá sorolása.

Egyfajta *klikkcinkosság* jön létre ily módon, mely hatókörében mindenütt *szubjektív klikkstruktúrává* torzítja a termelőerők objektív struktúráját, személyi állományának a termelőfolyamat kívánta, célszerű elosztását. Ehhez képest torzul további „járadéktökévé” — egyfajta „*klikktulajdonná*”, e járadékosok sajátos „*klikkbizományává*” — a köztulajdon adott egysége, területe is. (És a dolog természeténél fogva rendszerint nem egy, hanem több, egymással versengő klikk-„érdekeltség” harci területévé, olykor egyetlen, máskor „koalíciós” *klikkmonopóliummá*.)

Az önmagát intézményesítő termelésvezető ily módon torzítja klikkintézménnyé az adott termelőegység irányítóapparátusát; egy sajátos, álpolitikai képződményt állami eszközökkel és „az” államérdek pózában ily módon hoz létre, ti. egy olyan „szervezetet”, mely tulajdonképpen csak a saját érdekében — és a „poliszra” való tekintet nélkül — „politizál”. (Az efféle csoportosulások politikai átszíneződései ezért korántsem véletlenek, hanem mindig közvetlenül ebből, tehát a „statuális” klikkérdék közérdekké stilizálásának, „megideologizálásának” kényszeréből fakadnak. Mindig — még egymást látszólag tagadó voltukban is — reakciós tartalmuk pedig szintén leleplezi e viszonyulásmód mélységesen anakronisztikus, a termelőerőket romboló — bénító jellegét.)

Mert az ily módon okozott kár legnagyobb része természetesen nem a járadék formájában eltulajdonított vagy e járadékosok által effektíve elpocsékoltt tárgyasult munka, hanem a miattuk nemtárgyasuló, s az össztársadalmiból ennél fogva hiányzó, abból kipótlandó lesz. Ennek arányában szaporodik viszont az eltitkolandó és elködösítendő is e klikkszférákban. Minek következtében a „statuális” mérce is mind kizárólagosabban érvényesül.

Minél inkább romlik most már a rossz körforgás eredményeként a termék (társadalmi) minősége, annál inkább kerül az ilyen, önkényeskedő irányítóapparátus érdeklődésének előterébe a *személy kezelhetősége (manipulálhatósága) a tárgy helyett*. E „státusz-exisztenciák” bázisát ezért jelenti voltaképp minden szakmában az az emberanyag, amelyik a termékten rövidlátást képviseli, míg a termékeny áttekintést képviselők az egzisztenciális veszélyt. Hajlandóságuk a konkrét minőség semmibe vételére ily módon lesz hovatovább ösztönöz, sajátos „szimattá”, mely csakis e szubjektív veszélyhez viszonyítva képes differenciálni, és egyébként képtelen. A tárgy társadalmi minőségével szemben eltompult érzékelés számára ekképp vész el a személy társadalmi minősége iránti érzék is. A speciális emberi képességek objektív gazdagsága így csökken le az effajta látókörben hovatovább csupán két, szubjektivisztikus minőségre: a „status quo” szempontjából könnyen kezelhető, illetve „nehéz emberekre”.

Ehhez képest — vagyis végső soron saját munkája minősíthetlenségét elköndözendő — kell most már e szemlélet- és magatartásmódnak hatáskörében dekonkretizálnia, elvonttá, megfoghatatlanná („rajtakaphatatlanná”) tennie magát a minőséget általában is. Meg kell valósítania, s a gyakorlatban „átélelnie” magának a minőség fogalmának az átértékelését.

Ekképp válik önfenntartása elemi feltételévé az álminőség megteremtése és elfogadtatása. Ily módon hoz létre egy allegorizáló szükségletet, mégpedig nem

pusztán az ideológiában, hanem mindenekelőtt a *termelés* (!) valóságában. E szükséglet kielégítése a valóságos minőségnek mindenekelőtt ebből az anyagi szférából való „kihazudását” jelenti. A valódi képesség és készség valamiképpen eltüntetését, láthatatlanná tételét, a tényleges társadalmi potenciál lehetőleg örökös „tartalékba” süllyesztését, megőrzött „rejtettséget” — a kirkegaard-i, *irracionalis* értelemben „megszüntethetetlen inkognitóját”!

E hatókörön belül a tényleges alkotó- és kezdeményezőerő „zavaró tényezőként” kitessékelődik, s ajánlólevéllel lesz az egyén gyengesége. Az akciórádiusz éppenséggel a valóságos akcióképesség hiányának jutalmaként nyerhető el, mint az álminőség kívánatosra kendőzése, „kipótlása”. Gyakorlatilag ennek szolgáltatásban teremtnének meg mind a sikerhírverés („futtatás”), mind a megbélyegzés („ejtés”) különböző formái. Az előbbieket legtöbbször általában egyszerű blöff, nemritkán jelenti azonban egy-egy anyagi vagy erkölcsi, vagy mindkét szempontból „hálás” feladat klikk- és nem közérdekű kiosztását és látványos reklámozását. A „nehéz emberekkel” természetesen mindennek ellenkezője történik. Körülöttük a „statuális” elhárító offenzíva éppenséggel a siker-telenség auráját teremti meg. A rendelkezésére álló (eltulajdonított) anyagi és erkölcsi potenciált latba vetve igyekezik elérni, hogy magatartásmódjukat „riasztó példává” tegye, hogy — a finomabb hangsúlycsalásoktól kezdve, a hitelrontáson és a megvesztegetésen át, egészen a legdurvább adminisztrációs módszerekig terjedő manőverezéssel — végül is (az adott egységen, területen belül) *munkához való jogától fossza meg* az objektíve hatékonyan dolgozni akarót — mint a „státusz”-klikkszervezettségbe nemilleszkedőt.

A folyamat nem szorul további részletezésre, hiszen gyakorlatát a sajtó is nap mint nap leleplezi. Az általunk felvetett (1), (2), (3) kérdésre adandó válasz azonban már sémájának e durva felrajzolásából is kielégítően kiszűrhető.

A termelési anarchia vírusa tehát a szocialista gazdaságba valóban a termelés össztársadalmi szervezettségével *szemben* és közvetlenül egységein át oltódik be — de éppenséggel a szocialista jelleg fetisiztikus *kioltása*, az adott egységnek a köztulajdontól való, szubjektivisztikus *eloldása*, a köztulajdonosi viszony klikktulajdonosi *eltüntetése* révén.

Az antagonizmus tehát valóban annak látszik, ami: a közegyen számára el-sajátíthatatlanná lett köztulajdon objektív önellentmondásának. És a talaján tenyésző képtelen viszonylatok is annak látszanak, amik: a köztulajdonon élőködők személyi függőségének; ahogyan valóságos antinómiaként válik láthatóvá az anakronizmus emberellenességének az emberivel való ütközőpontja is: a társadalom számára megnyert tárgyiasság — mint az egyén ön elvesztése!

Minél kevesebb *vagy* ... annál többed *van* ...; az általános érdekekkel kapcsolatos részvételt, a részvétet, bizalmat stb., mindezt meg kell takarítanod magadnak, ha gazdaságos akarsz lenni, ha nem akarsz illúziókon tönkremenni.

(Marx, GFK, 81 sk.)

A klikktulajdonosi szférán belül — mint láthattuk is — valóban létrejön ama sajátos, a humánushoz képest „természetellenes kiválasztódás”, melyben az emberi egyénnek nem *alakító* (mimetikus), hanem *alakoskodó* (mimikri)

képessége lesz léte feltételévé, miután munkája *értékmérőjévé* nem a termelés tárgyához, hanem elsősorban vezetőjéhez való viszonya lett. A szó legszorosabb értelmében naturalódik (személyi függőséggé válik) itt a termelési viszony, és ennek megfelelően denaturalódik az emberi.

Így a munkához való jog valamiféle altruizmus függvényévé züllik: a képesség kifejtésének lehetősége kegyvé, kiváltsággá, kegyosztó és kegyelt szubjektivisztikus kapcsolatának véletlenévé. Így az önkényeskedés a modern termelő-organizmusba végső soron a *privilegium és diszkrimináció anakronizmusát* lopja be, „atavisztikus” fékjévé válik a termelés modern dinamizmusának, mivel hatóterületén a munka elosztását (önérdeke kizárólagosságának alávetve) „kasztszerűen rögzíti meg”. (A napilapok tanúsága szerint, egyes vidéki helyeken egy időre még a móríci „Rokonok” szféráját is újraszülheti.) Kiváltságosává pedig vagy már eleve a köztulajdon élősdijét teszi, vagy e kiváltságot nyomorítja előbb-utóbb élősdivé — s a köztulajdonosként viszonyulót a klikktulajdon üldözöttjévé (hatóterülete „száműzöttjévé”).

A szocialista szubjektum-objektum viszony ilyen eltorzítása teremti mármost azt a légkört, amelyben — Marxszal szólva — „a közgazdaságtani kategóriák morális értékkategóriákkal való helyettesítése” miatt, illetve következményeként, hovatovább minden morális minőség amorális értékkategóriákkal helyettesül. A figyelem itt nem a munka tárgyára, hanem a személyi kapcsolatokra összpontosul, így kritika helyett az intrika nyer polgárjogot, s pletykakompániákká hitványul „a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezete”. „Jóltájékozottnak” a szubjektív összeköttetésekben és nem az objektív összefüggésekben járatos egyén számít, s e légkörben józansággá, erénnyé is csak az előbbi lesz, s az utóbbi romantikává, önvészélyes bűnné.

Az önkény-uralta termelőegységen belül tehát az etikus a valóságos termelő-képességgel együtt (e képesség kibontakoztatásának lehetetlensége alapján) értéktelenedik el. Valóságos minősége éppúgy kialszik, mint ahogyan a szubjektivisztikusan minősített terméké. Társadalmilag „igazolatlan” magatartás marad, így hát semmiféle valóságos közvetítésre nem alkalmas többé: „ügyek szószólójává”, „példamutatóvá” nem lehet, mivel — akár a klikkérekliszférakon kívül eső munka — a legjobb esetben érdektelenné, „ingyen végzett szolgálattá válik”, s ilyen minőségében érthetelenné, megvetés tárgyává, esetleg gyanússá. Így a selejt legalitását fedező döntnöki önkény folyamatosan selejtté teszi vagy selejtnak nyilvánítja az emberi viszonyulásmódot is, a tárgyas elvesztegetésével együtt az egyén önelvesztésének útját is egyengeti — ahogyan a köztulajdon, úgy a viszonyok emberi elsajátításának is útját állja tehát a klikk-érdekszövevények dzsungelé.

E szemlélet- és magatartásmódot nem kell tovább-, illetve közvetlenül szembesítenünk a szocializmus előbb felvázolt, objektív modelljével (azaz voltaképp a — hozzáértés fokozásáért és tárgyas mércéjéért, az egyszemélyi vezetés és munkásellenőrzése, nyilvános bírálata együtteséért harcoló, kultúra és demokrácia fogalmának egységét hirdető — lenini elmélettel és gyakorlattal). A most elmondottak alapján is eléggé nyilvánvaló már, hogy köztulajdon és köztulajdonosság elvont megőrzöttsége valójában folytonos tárgyatlanulásának, kicsorhításának folyamatával egyenlő: társulás helyett a megosztottság, közvetítés helyett az elválasztás, organizáció helyett a dezorganizáció élesztője.

Anakronizmusa nemcsak a politikai gazdaságtan (és etika), hanem a gazdaságpolitika közvetlenebb kategóriáival is konkrétan tettenérhető: az önkényes-

kedő magatartás ti. a modern köztulajdon termelőorganizmusát azáltal „szervetleníti” szó szerint, hogy a köztulajdonost a termelés „szervetlen feltételei” közé löki vissza akkor, ha létérdekeinek invenciózus képviselőtét a privátszférába, „a társadalmatlan különérdek” (Marx) régióiba tereli, a termelőegységen kívül és azon belül is. E különérdekek formái változata elég gazdag, s általában a „személyi kapcsolatok”, „fusizás”, „mellékes”, „különboríték”, „hobby” stb., stb. közkeletű neveken ismeretes. Objektív népgazdasági következménye azonban minden formájában ugyanaz: nem engedi korszerű színvonalra emelkedni, a legfejlettebb termelőszervezetten belüli, társadalmi *értékképző szolgáltatássá* válni az egyéni kezdeményezőerőt, s részsedését ezáltal állandóan *az újraelosztási kereten belül tartja* — ahelyett, hogy az *intenzitás* modern követelményeinek, s így a társadalmilag *elosztható új érték* ugrásszerű növelésének a *forrásává* tenné. (A tényleges társadalmi termelőpotenciál örökös „tartálékba”-süllyesztése, „megőrzött” rejtettsége, „megszüntethetetlen inkognitója” csöppet sem metaforikusan értendő tehát. Éppoly szó szerint igaz, mint ahogyan a termelési szféra „erkölcstelenítése” is, hiszen annak arányában, amennyiben termelői találékonysága a köztulajdonon belül nem tud [vagy nem akar] érvényesülni, válik ugyane köztulajdon elősdijévé, és közvetve vagy közvetlenül, akarva-akaratlan egymás kizsákmányolójává minden dolgozó. És végül: éppígy nem metafora, hanem valóságos gyakorlat a „minőség allegorizálása”, hiszen — mint láthattuk is — a munka dekonkretizálása valóban a termék s ezzel a konkrét egyén álminősítéséhez vezet; az emberi minőségvesztéséhez tehát.)

E gyakorlat veszélyes, neoprimitivizáló tendenciája már kiindulópontjánál is tettenérhető volt: az ön- és köztulajdonos, ön- és közcélkitűző, ön- és közérdek egyszemélyi kizárólagosságát szenvedő döntőnkí póz szembeszökően *énkultikus* karakterében ti. S ez, természetesen, szintén nem holmi esetlegesség, hanem e középpont és gyakorlat nagyon is mély általánosságára, hosszú „előtörténeti” gyökerezettségére utal. Közvetlenül a tőke, közvetve azonban a pusztá tulajdon valamennyi történeti formájának fetisiztikus megszemélyesítését reprodukálja. Azt a beállítottságot tehát, amelyikről épp a szocializmus teoretikusai tárták fel, hogy voltaképp nem egyéb, mint az emberi egyénnek a magánbirtoklás és a magántulajdonlás évezredei által kialakított dologi önértékelése, „még el nem ért embersége”, „privátlélektana”: „A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket” — jegyzi meg Marx e szemlélet- és magatartásmódról —, „hogy egy tárgy csak akkor a *mienk*, ha bírjuk, ha tehát tőkeként existál számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk stb., egyszóval *[el]használjuk*.” (GFK, 72.)

Az egyszemélyire szűkített „közösség” fikciója (a közösség allegorikus megtestesítése) ilyenformán a *köztulajdonhoz való magántulajdonosi viszonyulás* — amely azonban a modern köztulajdonformával való objektív kibékíthetlensége, a szocializmushoz való objektív adaptálhatatlansága miatt *csakis élősd*i karakterét nyilvánítja. (A kapitalizmus által felélesztett, illetve újratermelt, beilleszkedő anakronizmusokkal szemben, a szocialista viszonylatokat minden ponton és egyértelműen csakis rombolja.)

Csakis élősd karaktere abban az egyszerű tényben rejlik, hogy miután a köztulajdon magántulajdonosi hajlamainak objektív gátja, ugyane köztulajdon szubjektív gátjává (elsajátításának folytonos akadályozásává) válik ő maga. A rábízott termelőegység — legálisan és tartósan — nem existálhat (sem zsebe, sem hiúsága) számára tőkeként, termékét-hozamát nem eheti-

ihatja, nem birtokolhatja, sem erkölcsileg, sem anyagilag voltaképp sohasem kamatoztathatja kedve szerint, „joggá” az önkényt nyíltan sohasem változtathatja, magatartása ugyane termék és hozam irányában ezért lesz annál gátlástalanabb és felelőtlenebb, minél magántulajdonosibb. Így azután a *köztulajdonhoz csakis mint fogyaszthatóhoz* viszonyul, az emberi tárgyhoz voltaképp természeti módon, a tulajdonosságnak csakis elősdi oldalát megszemélyesítve. Leninnel szólva, „a kapitalizmus epigonjává” lesz, aki a rábízott köztulajdont valóban csak elpredálja-elkótyavetyéli — „közcsákiszalmájává” változtatja. S amennyiben hatóterületén belül befullasztja, szétforgácsolja a társadalmi javakat teremtő erőt, annyiban nemcsak önmagát a „tőke”, hanem a munkást is a bér munkás (robotos) „epigonjává” *neveli*: működési területén köztulajdonosság helyett a köztulajdontalanság állapotát honosíthatja meg.

Személyi érdekelttség nélkül a világon semmire sem megyünk... ellenőrizd egész munkádat a gazdasági építés *gyakorlati* eredményein, nehogy a szavak szavak maradjanak.
(Lenin Művei, 36, 561, 563.)

Az érdekelttség témájának közvetlen felvetését, az elosztás (részesedés) konkrét módjának tárgyalását — mint problematikánk kulcskérdését — fejtegetéseink végére tartogattuk. Úgy véljük ti., hogy amennyiben az önkényeskedés gyakorlatáról szóló eddigi leírásunk helyes, annyiban máris láthatóvá tette e gyakorlat anyagi bázisát — a vele szemben alkalmazott *tárgyias mérce* hiányát, illetve fogyatékoságait.

Teljesen nyilvánvaló, hogy vezetői szerepét (a társadalmi termelés *bármely* területén) bárki is csak addig és annyiban tekintheti státusznak, amíg és amennyiben *fizetése is státusz-szerű*, és éppily világos, hogy tevékenységét is csak olyan mértékben dekonkretizálhatja, amilyen mértékben részesedése *nem* függvénye e tevékenység konkrét hatékonyságának, össztársadalmi hasznosságának.

Úgy tűnik fel, hogy ameddig a termelésvezető javadalmazása túlnyomórészt „alapfizetés”, illetve pusztán az egysége által megtermelt értékösszeg és termékhalmaz arányában nő vagy csökken, és csak elenyésző mértékben vagy egyáltalában nem függ az érték-, illetve terméktöbblet társadalmi rátájától, addig (a rendelkezések ellenére, illetve megkerülésük-áthágásuk-kijátszásuk révén is) a *puszta mennyiségre* (a külsőre, látszóra) fog túlnyomórészt koncentrálni, és a minőségre nem. És ugyaneddig lesz módjában, illetve érdekében a minőségtől eltekinteni mind a rábízott emberi-tárgyi termelőerő, mind a termék vonatkozásában, és — „hiánytermelést” produkálva — ugyanerre rákényszeríteni a fogyasztóként megjelenő társadalmat is.

A társadalmi rátákban való anyagi érdekelttség túlsúlya viszont mind önmaga, mind egysége vonatkozásában a termelőfolyamat össztársadalmi vonatkozásainak folytonos figyelembevételére készíti a vezetőt, érdeklődése előterébe a munkának éppenséggel *konkrét, minőségi, alkotó, emberi* oldalát helyezi.

A termelőkenység modern követelményei és lehetőségei ugyanis a termelés alanyának konkrét munkáját olyan arányban teszik *közvetlenül értéktermelővé*, amilyen arányban *dologi oldalától megszabadul*. Amennyiben ti. közvetlenül az

állótökében tárgyasítja: találékonyságával egy mechanizmus dologi értéktermelő képességét fokozza folytonosan.

Úgy fest tehát a dolog, mintha a technika fejlődésének objektív tendenciája az értéktörvény érvényesülésének példátlan iramát diktálná a termék vonatkozásában, a munkaerő vonatkozásában viszont mintha ugyanilyen iramban kiküszöbölne. Azáltal ti., hogy az előbbi érdekében az utóbbi mérhetőségét — az újító vagy akár javító, a bonyolult gépek hibáit „diagnosztizálni” tudó *ölet* társadalmi újratermeléséhez szükséges munkaidő kiszámíthatatlansága miatt — egyre lehetetlenebbé teszi.

E folyamatot talán nem helytelen úgy minősítenünk, hogy az voltaképp az *értéktörvény humanizálása*, önkiteljesedése általi önmegszüntetése, mivel érvényesülése — tehát az áruvariánsok és reprodukálhatóságuk ugrásszerű bővítése-felgyorsítása — érdekében a munkaerő árujellegét mindinkább eltünteteti. Az áruvilágból hovatovább szinte kilöki, és a teleológia, tehát a humán képesség mind kizárólagosabb alkalmazására készíti az emberi termelőerőt.

E tendencia objektivitását természetesen nem cáfolják, inkább csak igazolják manipulatív akadályoztatásának tényei épp a legfejlettebb technika területein. Közismert például, hogyan kívánja uniformizálni, a gondolkodó gépek mintájára (a szimbolikus logika bizonyos sémáira alapozott „teszt”-normák alapján), hogyan igyekszik automatizálni az inventív egyéni képességet is a modern monopolkapitalizmus. E módszer ily módon (s voltaképp a valóságos osztálykontúrok elkendőzése érdekében) az osztályozott emberautomaták (tervezés- és döntésszférák) egyfajta hierarchikus kasztrendszerét hozza létre. Ezzel azután — a hadipotenciál növelése és a presztízs fogyasztási kényszer formájában — igen jól megfér a termékbőség „levezetésének” mind régi, mind legújabb módszere (és minden további bér-, ár-, korrumpáló-, illetve diszkrimináló gazdasági — politikai manipuláció), mellyel a modern monopoltőke a fejlett technika által létrehozott termékbőséget folytonosan megsemmisíti. A tőkés piac újratermelésének, tehát a *tulajdonviszonyok status quojának fenntartása érdekében — a technikai fejlődésben rejlő humánus tendencia folytonos visszafogására kényszerül.*

Mindebből nemcsak az derülhet ki, hogy miképp és mennyiben epigonja a monopol-magántulajdonosi gyakorlatnak a köztulajdonnal szemben fellépő klikk-önkény, hanem — e (fentebb már elemzett) kontrasztban csak még világosabban — az is, hogy objektíve miért biztosíthat csakis a szocialista demokrácia az értéktörvény humanizálódási folyamatának „zöld utat”.

A szocializmus: munka és *tulajdon* konkrét egyesülésének *folyamata*, a társadalmi és egyéni elsajátítás közvetlen egységéhez vezető átmenet történelmi közege. Tulajdonviszonyainak statikussága — mint láthattuk is — az elvontságában megrögzített köztulajdon, e folyamat és történelmi formáció megvalósulását jelenti. Megvalósulásához — emberautomaták és kasztszerű szeparálódásuk helyett — az egyén sokoldalú konkretizálódását, a társadalmi elkülönülések közösség-jellegű feloldását mint folyamatot követeli. Megvalósulásának — tehát a köztulajdon elsajátításának — valóságos dinamizmusa egyenlő az elosztható javak gyorsütemű bővülésével, s az ehhez szükséges emberi invenció gazdag kibontakoztatásával — a technikai fejlődés humánus tendenciájának zavartalan érvényesülésével tehát. Az értéktörvény mind fokozottabb érvényesülése a termék vonatkozásában itt az *elvont köztulajdon egyéni elsajátításának objektív közvetítőelemül* szolgál. Egyszerre jelenti az elosztható javak kívánatos bővülését és az elosztás mércéjét: az inventív egyéni teljesítménynek a termelőképeségi ráta alapján való *mérhetőségét és ellenőrizhetőségét a termelő tulajdonos által.*

Vázlatosan és röviden ugyan, de néhány aspektusból mégiscsak megkísérlehetjük itt konkrétan szemügyre venni, miért látszik a részesedésnek ez a mérhetősége a javak mérhetetlen bővüléséhez vezető, reális kiindulópontnak.

Az egyéni termelékenységi mutatók figyelemmel kísérésével küszöbölheti ki mindenekelőtt a szocialista termelésvezető a reális összehangolást és tervezést zavaró, fiktív mozzanatokot — önmaga számára tehát így teremtheti meg a magasszintű konkretizáló és továbbfejlesztő (Marxszal, Leninnel szólva, a „teoretikus”, „kulturált”) munka objektív előfeltételét. E mutató ugyanakkor — a részesedési arány mércéjévé is téve — egyben olyan, eleven összetettségé lesz, melynek dinamizmusában még a szubjektív mérce „önműködő” kikapcsolása is létrejön, mivel növekvő részesedése érdekében a termelő egyén nemcsak a növekvő termelékenységet biztosítja, hanem a mindkettő méréséhez és ellenőrzéséhez, egyéni és összehangolt szintű „kiszámításához” szükséges (mérő-, információs, integráló- stb.) automatikát is kitalálja.

Így a modern szocialista termelésvezetén (és *csak* ezen) belül az ember nemhogy bőségtermelő, -fogyasztó és -megsemmisítő automatikává züllene, de gazdagságával együtt mindjárt a viszonylatai sokrétű áttekintéséhez szükséges *segédeszközt* is megtermeli: egyénisége kibontakoztatását szolgáló használati tárgyként működteti majd termelési demokratizmusa mérő- és ellenőrzőműszerét.

A teljesítményértékelés objektív pontossága és nyilvános ellenőrizhetősége a hozzájárulás arányában történő részesedés vitathatatlan egyenlőségének nyilvánvalóvá tétele, a további hozzájárulás (hozzáértés és kezdeményezés fokozásának) vitathatatlan serkentője. Úgy tűnik fel, hogy ugyanerre épülhet rá az egyéni teljesítményben és fokozása folytonosságában való *kölcsönös érdekelttség* társadalmi konkretizálásának, technikai és közösségi pontosításának-összehangolásának tényleges anyagi lehetősége.

És hogy ilyen vonatkozásban sem holmi „futurológiai” vagy utopisztikus ötleteket kívánunk itt papírra vetni, hanem csakugyan mindennapjaink meglevő tendenciáinak általánosításával próbálkozunk, arra nemcsak a (sport- vagy egyéb) teljesítményskálákat mozgásukban mutató, szinkron-informatív gépek megléte a bizonyíték. Ennél lényegesebb az, hogy a komplex-érdekelttség valóságos, *társadalmi sejtmodelljével* — a *szocialista brigádok* formájában — gazdaságunk már rendelkezik. Éppenséggel az ő konkrét gyakorlatuk látszik igazolni (mind sikereiben, mind kudarcaiban), hogy a szocialista társadalmi elvárások mögött nemcsak hogy ott van a társadalmi ajánlások anyagi fedezete, de realizálásuk konkrét módjának mintegy előrerajzolt sémája is! Ez a „tervrajz” egy komplex függvényrendszer ír elő az automatika számára, és a *döntés-elosztás* ezzel *együttmozgó demokratizmusát* követeli praktikusnak. A szocialista brigádok elszigeteltségének feloldását, s a szocialista termelés egészét fokozatosan átható brigádrendszerre alakítását kívánja: érdekeltségüknek a termelés többi részlegével (érdekelttségével) való szerves összekapcsolását, horizontálisan és vertikálisan (és a különböző termelőegységek egymás közötti viszonylatában is perspektivikusan).

Mindennek *tárggyias feltételül* pedig éppenséggel a munkaerő áru-jellegét kiküszöbölő tendencia tudatos támogatását látszik elélni e „tervrajz”. Azt a követelményt ti., hogy (a) az intenzitásnöveléssel elért értéktöbbletből ne csak maguk a brigádtagok részesüljenek, hanem — a komplexitás tovább-szerveződése érdekében és természetesen megfelelő arányban — mindazok, akiknek a teljesítménye ezáltal szintén megnő; és (b) hogy a termelékenységi

fokozása a részesedésnek ne csökkenő, hanem, ha ezrelékekkel is, de növekvő tendenciáját jelentse.

Úgy tűnik fel, hogy a kártékony (mert végső soron ön maga mint köztulajdonos ellen irányuló) „szolidarizálás”, illetve a munkamódszer-eltilkolással történő rivalizálás (a technikát és egyént egyaránt romboló korlátoztság, féltékenység és irigység) csakis a munkaerő áru-jellegének e folytonosan csökkenő tendenciájával szinkronban küszöbölhető ki a gazdaság szférájából, és merő agitációval nemigen. (Az ötletmorzszakon marakodó vagy pusztán szubjektív sikerekre törő „tudomány”, az illegális részesedést követelő „elbíráló”, a művészi versengést piac konkurrenciává és termékét („elit” vagy „tömeg”) fogyasztási gyártmánnyá züllesztő gyakorlat szintűgy. Ez utóbbiak gyártójában a valóságos társadalmi minőség iránti érdeknélküliség, közöny éppúgy az eredetiség, konkrét hasznosság tárgyas mércéjének hiányára utal, mint ahogyan az effajta áruk kelendőségét biztosító „könnyű” vágyaké. Ahogyan a „magánügygyé” tett termelés a valóságos közéletiség hiányát, éppúgy szülte a „kikapcsolódás” szükségletét a „bekapcsolódás” lehetőségének hiánya mindig is.)

A valóságos katarzis e téren minden bizonnyal akkor következik be, ha ön maga és társa termelőtevékenységének felfokozott intenzitása (terméke megnövelt társadalmi hasznossága, minősége) a termelőgyén számára „kézzelfoghatóvá”, közvetlenné válik, ha mint állandóan emelkedő bér-, illetve állandóan csökkenő árszínvonal és mint a minőség társadalmi megbecsülése (mint ön maga társadalmi minősége) a lehető legdirektebb módon válik számára érzékelte.

Ahhoz tehát, hogy a dolgozó *hajlandó legyen* hozzáértése arányában dönteni, hogy ésszerűsítő-módosító-fejlesztő-alkotó erőit valóban folyamatosan mozgósítsa, elengedhetetlenül szükségesnek látszik, hogy ennek az ő anyagi részesedésével és társadalmi megbecsülésével folytonosan egybeeső arányáról — voltaképp tehát *önérdekének a közével való tényleges szinkronjáról, s szó szerint a szocialista elosztás érvényesüléséről* — valóban tárgyas bizonyítékot kapjon.

A lenini „e nélkül nem megyünk semmire” ilyen széles, a szocializmus egészét átfogó vonatkozásban látszik érvényesnek tehát, s kivált a korábban elmondottak kontrasztjában. Azután ti., hogy jól láthattuk: a termelőfolyamat valamennyi alanyának e nélkül az anyagi érdekelttségbe ágyazott, egyetemes és tárgyas „minőség”-ellenőrzése nélkül a termelésirányítás a legjobb esetben áltevékenységet folytató bürokráciává alacsonyodik, és a szubjektív biztosítékokra épülő, társadalom- és minőségellenes klikkérdek érvényesül.

A leleplezésére újra meg újra mozgósított ellenőrzőbizottságok és az ellenükben felállított erkölcsi posztulátumok gyakorlatilag nyilvánvalóan épp annyit érnek, mint — mondjuk — a fiktív kapacitásra fiktív teljesítményt ígérő termelésvezetővel szemben életbeléptetett felvételi tilalmak és büntetéspénzek: tüneti kezelésnek bizonyulhatnak a legjobb esetben. És nemcsak a tilalmak megkerülhetősége, a büntetéspénzek „állami alaphól” való fedezése és az okozott kár viszonylatában való jelentéktelensége, továbbá az ellenőrök esetleges rábeszélhetősége, megfizethetősége, klikktagsága vagy egyszerű rövidlátása miatt. Főként azért bizonyulnak elégtelennek, mert önmagukban — még legjobb akaratuk és legélesebb szemük esetén is — csak egy aránytalanul szűkös szubjektivitás ellenőrzését jelentik a gazdasági élet objektivitásának hallatlan gazdagsága és sokrétűsége felett. (Aligha kétséges, hogy Brecht a „Kaukázusi krétakör”-t azért tette — voltaképp csakis a keretjátékkal — formailag is példázatszerűvé, hogy éppen ezt a tanulságot ugrassa ki. Pontosan azt alá-

húzódnak ti., hogy az igazság győzelméhez még a szocialista tulajdonviszonyok között sem elegendő a pusztaság jog vagy a pusztaság erkölcsössége. Ahhoz, hogy a kettő ne csak kivételként és kerülőutakon [peres ügyvédek váltán és „felsőbb” ítéletként] siethessen egymás segítségére, az kell, hogy az anyagi életben, a termelés szféráiban egyén és közösség számára egymással közvetlenül azonosnak legyen.)

A valóságos, hatékony ellenőrzés ma is csak úgy lehetséges, ahogyan mindig, amióta emberi elszántság egyáltalán létezik: ha az érdekeltesség vonatkozásában „kézzelfoghatóan” tárgyas. Az emberi „előtörténet” legszembeesőbbben folyamatos létevénye ti., hogy a termelés alanya — „fent” és „lent” egyaránt — találékonyságának aktivizálását mindig is részesedése tárgyas mércéjéhez igazítja, s a pusztaság tilalmához és szabályokhoz, ellenőrzőkhöz és posztulátumokhoz — amióta a világ világ — legfeljebb csak passzivitását.

Mi van mármint a „piac” ellenőrző szerepével a szocializmus körülményei között? Ha az eddig leírtak a gyakorlatban tapasztalható helyesen tükrözik, úgy azonnal nyilvánvalóvá teszük azt is, hogy ez az „ellenőrzés” a termelő valóságos érdekeltessége (tehát a fokozódó termelői szükségesség által létrehozott termék- és választékbőség) nélkül egyszerűen képtelen, illetve csakis az írásunk első részében vizsgált spontán-destruktív módon képes érvényesülni.

Ha viszont a „piacot” is mint munkahelyet, mint a társadalmi munkamegosztás egy különös területén aktív szubjektum — objektum viszonyt vesszük szemügyre, úgy azonnal kiderül, hogy az optimális kihasználhatóságot illetően pusztán a dolgozók érdekeltességének komplexitásáról, összehangolásuk objektív szükségességéről van szó ezúttal is. A szerves összefüggés objektivitása itt nyilvánvalóan abból következik, hogy a (termelői szükségesség és egyén részesedését meghatározó) termelői szükségesség társadalmi rátája voltaképp a „piaci” realizálásával nyert értéktöbblet társadalmi rátájával egyenlő.

Mindaz, természetesen, a „piacot” magát is mint felmérendőt és ellenőrzendőt, a forgalmazást, kereskedelmet nem mint a pusztaság „eladását”, hanem mindenekelőtt mint az áttekintés szakmunkáját állítja elénk, alanyát pedig mint ez áttekintés szakemberét — és e munka hatékonyságát ösztönző funkcióban ismét csak a tárgyas és közvetlenül mérhető teljesítményt és érdekeltességet.

Nyilvánvaló mármint, hogy e területen a tényleges, mozgó skálájú mérce szintén nem egy pusztaság értéktöbblet, hanem csakis az a viszonyszám lehet, mely a teljesítménynek az értéktöbblet társadalmi rátájához való vonatkozását mutatja, mely itt az áru árában már kifejezett, és realizálásának mértéke magát a teljesítményt jelzi: annak folyamatos biztosítását tudniillik, hogy a termék ne elfekvő készletként tárolódjék, illetve ne értéken alul („leértékelt”) adódjon el. Ugyanez viszont a dolgozó számára egy itt kibontakozó döntésszférában való állandó, éber és termékeny részvételt jelent. Nem pusztán „piac”, hanem valódi szükségletkutató és felmérő munkát, és nem pusztán „vásárlói”, hanem valóságos fogyasztói igények irányában, és ennek alapján a termelés irányában egy megbízható „visszajelentő” szerepet. Ez a kereskedelem vezetőinek és dolgozóinak ténylegesen inventív foglalkoztatása, valóságos közvetítői funkciója ama komplex brigádszervezésben, mely egyfelől a konkrét termelőegységek, másfelől az társadalmi szükségleteket összehangoló szervek és tervek (illetve automatika) irányába a termelő tulajdonosról mint fogyasztóról ad információt.

Arra talán felesleges is szót vesztegetnünk, hogy miért zárja ki az értékmegőrzés, illetve pontosítás e mérce jellegű szerepköre az értékeket folytonosan

megsemmisítő és meghamisító piacmanipulációt. Éppígy kézenfekvőnek látszik az is, miképp jelenti a kereskedelmi dolgozók ilyen, valóságos érdekeltisége a legérzékenyebben reagáló minőség-, variáns- és mennyiségellenőrző mércét is, s miként lehet — a termelői-eladói és fogyasztói érdekazonosság közvetlen felismertetésével — nemcsak a brigádkomplexitás, hanem a szocialista köztulajdon egyéni elsajátításának is hatékony továbbfejlesztője.

Mindez tehát valóban a munkaköri és részesedési státuszt folytonosan változtató, az egyént és (munkamegosztásbeli, tulajdonosi) viszonyait folytonos, fejlődő mozgásban tartó, *kommunista politikai hatalommá konstituálódó* dinamizmus. Ugyanakkor azonban önmaga statikus és voltaképp ugyancsak politikai hatalommá konstituálódó ellentendenciáit szakadatlanul leküzdő, csakis azzal szemben érvényesülhető dinamizmus. Kommunisztikus lényegének közvetlenül tárgyiasított, intézmény-jellegű formáját, a pártot mint objektíve szükségszerűt ez igazolja, tehát a progresszívat az ellentendenciákkal szemben konkretizáló-irányító funkció — a társadalmi organizmusnak valóban minden sejtjében. A konkrét termelőegységre ráépülő „politikai sejtmodell” itt nyilvánvalóan a pártcsoport vagy a pártalapszervezet, ahol a termelés mint a pártmunka közvetlen tárgya és a pártmunka mint az előbbi társadalmi vonatkozásainak konkretizálója, mint önkontrolljának ilyenértelmű *forum*a hatékony. A pártélet ilyen kibontakoztatása tehát pártprogram és gyakorlat szerves egységének tényleges bázisa és ugyanakkor *gazdaság és politika azonos-ságának* tényleges megvalósulási folyamata.

Mindennek belátásával válik egyébként az is világossá, hogy a dolgozók egyéni érdekeltiségének e kitüntetett helye a pártpolitikában *nem anyagiasság, hanem erkölcsösség*. A történelmi „kerülőútnak” mint szükségszerűségnek a felismerését erkölcsileg — „pusztán” az a tény igazolja, hogy éppenséggel a dolgozók „bírásvágya” kielégítetlen még, hogy a tárgyas gazdagság iránti vágy épp létrehozóinak döntő többsége számára maradt a történelem során mindvégig kielégítetlen. Az a program, amely ennek a „bírá- és fogyasztás-vágnak” nem manipulálását, hanem valóságos kielégítését tűzi célul, *politikailag erkölcsös*. És az, amelyik ehelyett (békés időkben) pusztán a dolgozók áldozatkészségére (esetleg egy távoli jövő mennyországára) hivatkozik, *politikailag erkölcstelen*. (Mint ahogyan erkölcstelen a „tömeg” nevében követelt „egyenlődsi” is. A dolgozó — a dolog szolgálatában és „egyenlősége” alá sorolva — épp eleget volt már „tömeg”, végre egyénné, minden szempontból társadalmi minőséggé kívánna lenni személyesen is. És e kívánsága jogosságát mint objektív korkövetelményt nemcsak egyénné fejlesztésének gazdasági szükségszerűségével, hanem terelhető „tömeggé” züllesztésének életveszélyességével is igazolta — és igazolja — a modern történelem.)

A közvetlen és közvetett szükségletek korlátlan mennyisége csakis a tevékeny egyén valóban tárgyas társadalmi minősítése alapján termelődik meg. És csakis ilyen, „igazolt másértvalósága” révén nyerheti el egyetemes új minőségét a munka is: mint az egyéni képesség társadalmi „magamutogatásának” öröme. E törekvés és vágy így, lélektanilag átgondolva talán ismerősebb és ezért mindjárt kevésbé látszik mosolyogtató utópiának: mint állandóan jelenlevő magatartásmódokra ismerhetünk rá, nemcsak a művészet és a tudomány, de a mindennapi élet területén is. Folytonosan eleven törekvésként figyelhetjük meg nemcsak az elismerten „alkotó”-tevékenységben, de a hobby vagy a barkácsolás stb., stb. nyilvánosságigényében, sőt az egymáson való segítés (csendesebb) örömeinek szakadatlan keresésében, továbbá az „egymá-

sértvalóság jóérzését” nélkülöző magányérzetben is. A szertelenség, az önpusztító energiakitörések exhibicionizmusa szintén ez igény kielégítetlenségének visszájára fordult végele.

És amennyiben ez utóbbiak nálunk is felbukkannak, a gazdaságilag anakronisztikus talaján bukkannak fel — mint ugyanezek tünetei és átagadás-módjai. Éppígy átagadásmódoknak bizonyulhatnak olykor az anakronizmus-sal szembeni, szándékukban magasabbigényű törekvések is. Itt konkrétan ama „politológiai” legendakör-gyártásra és buktatóira gondolunk, amely az írásunkban vizsgált anakronisztikus antinómia — a köztulajdonhoz való magántulajdonosi viszonyulás — egyik vagy másik tagjának közvetlen tagadása, egyoldalú abszolutizálása, voltaképpeni elmélyítője tehát. Ezek közül a legközkeletűbbek egyfelől „a” centralizálás, másfelől „a” decentralizálás kizárólagossága mellett szállnak síkra. Az előbbiek az anarchiáért általában a termelői döntések bármilyen mértékű önállóságát, az utóbbiak bármilyen mértékű összehangolási kötelezettségét teszik felelőssé. E gyakorlat fentebbi, konkrét vizsgálata remélhetőleg elegendőképpen bizonyította (de Wright C. Mills vagy akár F. Parkinson tanúsága szerint éppígy bizonyította volna a modern kapitalista bürokrácia vizsgálata is), hogy a bürokratikus önkény *minden formájában* a gazdasági önkény táptalaján tenyészik, és hogy az egyik oldala ugyanannyira álösszpontosítás, mint amennyire álönállóság a másik. Következésképp minden olyan követelés, mely az egyik vagy másik kizárólagosságát hirdeti, tudja, nem tudja, az anarchiának pusztán egyik vagy másik pólusát kívánja a szocializmus viszonyai között legalizálni.

Gazdasági gyakorlatában mindkét végletes forma voltaképp kényszermunka és álerkölcs hamis alternatíváját nyújtja a termelő tulajdonos valóságos érdekeltségének kulturált biztosítása helyett, mely „vagylagosság” azután igen hamar a munkakényszer erkölcsi igazolásának, a köztulajdon valóságos el-sajátításával szembeni tehetetlenséget kendőző mítosznak bizonyul.

Mindezzel szemben áll a „valóság csele”, a szocialista termelőmunka mindennapjainak józan ítélete, mely világosan követeli decentralizáció és centralizáció egymásra, s ezáltal a legkorszerűbb technikára építkező, szerves egységét, tárgyias közvetettségű, konkrét demokratizmusát. Így módon egyúttal gyakorlatilag tárja fel azt is, hogy „a mítoszok a valóságos önbírálat kezdetével halnak el” (Marx).